

Les escriptores catalanes vuitcentistes i la traducció

Ramon Pinyol i Torrents

Universitat de Vic

Facultat de Ciències Humanes, Traducció i Interpretació

Carrer de la Laura, 13. 08500 Vic

Resum

La història de la traducció al català en el segle XIX no presenta la figura del traductor professional, sinó només la de l'escriptor doblat de traductor. Però d'escriptores vuitcentistes que escrivissin en català, n'hi va haver poques i, de fet, no en tenim encara una nòmina completa ni podem valorar, amb unes escasses excepcions, les seves aportacions literàries ni quantitativament ni qualitativament. La poca o nul·la recerca realitzada en aquest àmbit fa que tampoc no tinguem prou informació per precisar quina fou la contribució traductogràfica real de les literates catalanes en aquella centúria. El treball intenta ser una aproximació al tema, alhora que un estat de la qüestió.

Paraules clau: escriptores catalanes vuitcentistes, traducció al català en el segle XIX.

Abstract

The history of translation into Catalan in the 19th century does not include the figure of a professional translator; it presents a writer who also works as a translator. There were, however, very few eighteenth century women writers who wrote in Catalan. In fact the exact number is still unknown and the amount and quality of the literary works they produced are, with few exceptions, also not known. As a result of the little research carried out in this field and the scarce information available, it is difficult to determine to what extent these Catalan women writers contributed to the world of translation at that time. This work aims to deal with this issue as well as clarifying the present state of affairs in this area.

Key words: eighteenth century Catalan women writers, translation into Catalan in the 19th century.

Sumari

Les escriptores catalanes vuitcentistes

Les autores catalanes i la traducció

La traducció al català en el segle XIX

Si al segle XIX, com veurem, hi ha poca traducció, d'escriptura de dones encara n'hi ha menys. Sumades en aquella centúria la penúria traductogràfica i l'exigua nòmina d'escriptors, el resultat no podia ser pas l'abundor. Tanmateix, per complir amb l'encàrrec que se'm va fer, basat en una excessiva benvolença de l'organització de les IX Jornades de Traducció de Vic / Congrés Internacional sobre Gènere i Traducció, intentaré de traçar una panorama sumari de la traducció vuitcentista realitzada per les autores catalanes del període, entenent per tals les que escrivien en català i que es donaren a conèixer dins aquell segle.

Les escriptors catalanes vuitcentistes

No hi ha, que conegui, un estudi de conjunt sobre les escriptores catalanes del segle XIX, o sia, les que, nascudes en aquest segle, hi varen donar a conèixer tota o una part de la seva producció. De fet, no és possible ni tan sols de trobar una informació agrupada de quantes dones es dedicaren, amb un mínim de qualitat artística, a escriure en aquella època. La bibliografia particular sobre aquestes escriptores, en el cas d'existir, és, tret d'alguna excepció, parcial, obsoleta i/o panegírica.¹ El fet és que Catalunya —ni les altres terres de parla catalana— no donà cap figura femenina de primera fila en el camp de les lletres fins a Caterina Albert, que escriví, com tothom sap, amb el pseudònim masculí de Víctor Català. Permeteu-me, doncs, que assagi, per començar, de fer una relació d'escriptors. Si en el Vuit-cents la gran plataforma per donar-se a conèixer en el món de les lletres fou de participar en els Jocs Florals de Barcelona (instaurats el 1859), la nòmina de premis ens podrà ajudar a establir un primer llistat d'autores. Cada any, en el gruixut volum on es recollien les composicions guardonades, s'hi afegia un llistat acumulatiu dit d'«autors premiats», que incloïa tant els dels tres anomenats premis «ordinaris» —els principals: Flor Natural, Englantina i Viola— com els extraordinaris i els accèssits. El volum dels Jocs de 1900 ens pot donar una idea de quina era la situació en el canvi de segle i a quaranta anys d'iniciat el certamen. Si no m'he descomptat (i una vegada trets dos poetes i una poeta² occitans), surten 155 escriptors i 6 escriptores. La proporció, o millor, la desproporció, resulta aclaparadora. Afegeixo, encara, que cap dona no havia obtingut el títol de «Mestre en Gai Saber», la distinció més

1. A més de les obres que cito al llarg d'aquesta exposició, també contenen força informació, que cal contrastar, aquestes altres: SIMÓN PALMER, María del Carmen, *Escritoras españolas del siglo XIX. Manual bio-bibliográfico*. Madrid: Castalia, 1991; McNERNEY, Kathleen; ENRÍQUEZ DE SALAMANCA, Cristina (eds.), *Double minorities in Spain. A Bio-Bibliographic Guide to Women Writers of the Catalan, Galician and Basque Countries*. Nova York: Modern Language Association of America, 1994. Resulta decebedor, per la brevetat, l'article de McNERNEY, Kathleen; CASTILLEJO, María Jesús; ORTEGA TROTA, Violeta, «Les escriptores mallorquines», *Randa*, 53 (2004), 29-34. Per a una primera visió de conjunt, a partir de materials de primera mà, de les escriptores baleàriques vuitcentistes, vegeu RIERA, Carme, «Entre tinieblas: Escritoras románticas de las Baleares», a: MAYORAL, Marina (coord.), *Escritoras románticas españolas*. Madrid: Fundación Banco Exterior, 1990, 167-176.
2. Es tracta de l'escriptora Rose-Anaïs Gras, germana de Fèlix Gras i muller de Joseph Roumanille, destacats felibres provençals, esmentats més avall, en tractar de les traduccions de Francesca Bonnemaison.

preuada, a la qual s'accedia quan s'havien guanyat tres premis ordinaris, una distinció que, almenys fins a la guerra incivil, cap dona no havia obtingut.

Qui eren aquesta mitja dotzena d'escriptors? Per ordre d'edat: Isabel de Villamartín (?-1877) —escriptora bilingüe, guanyadora, això sí, de la Flor Natural (el premi de temàtica lliure) dels primers Jocs Florals—, Maria Josepa Massanés de González (1811-1887) —també escriptora bilingüe i, cosa remarcable, acadèmica honorària de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona(1838)—, Victòria Peña d'Amer (1827-1898)

- mallorquina establerta a la ciutat comtal, germana de l'escriptor Pere d'A. Peña i muller del també escriptor Miquel Victorià Amer, i, com Massanés, acadèmica honorària de la RALB (1872)—, Agnès Armengol de Badia (1852-1934) —que publicà, sobretot, en el segle xx—, Maria de Bell-lloch (Pilar Maspons i Labrós)³ (1841-1907)
- poeta i folklorista, germana de l'escriptor Francesc Maspons i cunyada de Francesc P. Briz, que també fou novel·lista i com tal autora d'un títol que és escaient de citar ara, *Vigatans i botiflers*, que va tenir una certa popularitat— i Dolors Monserdà de Macià (1845-1919), la més coneguda i prolífica de tot el grup, i, sens dubte, també la de més relleu literari i la més ben estudiada. I, parlant de Monserdà,⁴ recordem, de passada, que fou la primera escriptora que presidí els Jocs Florals, concretament l'any 1909, justament el certamen en què Víctor Català va guanyar el premi Fastenrath amb la novel·la *Solitud*, publicada quatre anys abans i una obra cabdal de la literatura catalana, de la qual enguany celebrem, doncs, el centenari de la primera edició.

D'aquestes escriptores, val la pena de recordar que dues, Massanés i Peña (aquesta molt jove) publiquen en la primera antologia feta per dones a la península, de nom ben expressiu, *El Pensil del Bello Sexo. Colección de poesías, novelitas, biografías, artículos, etc., escrita por las señoras Dª Carolina Coronado, Dª Amalia Fenollosa, Dª Manuela Cambroner, Dª Josefina Massanés, Dª Angela Grassi y Dª Victoria Peña, bajo la dirección de D. Víctor Balaguer* (1845), que sortí com a suplement del setmanari barceloní *El Genio*, que dirigia Balaguer. D'altra banda, Massanés i Villamartín figuren en les dues primeres antologies de poesia en català aparegudes en el XIX, *Los trovadores nous* (1858), que compilà Antoni de Bofarull, i en *Los trovadores modernos* (1859-1860), que seleccionà l'infatigable Víctor Balaguer.

Una part d'aquests noms es repeteixen en un número, el de maig de 1879, de la destacada revista *La Lluanera de Nova York* —que s'editava en català en aques-

3. Sembla que s'ha començat a recuperar fa poc temps; vegeu, en aquest sentit, MARIA DE BELL-LLOC, *Llegendari* (Barcelona. Fundació Privada de Bigues i Riells / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004), a cura de Joan ARMANGUÉ i HERRERO, que en la presentació fa també un repàs de la bibliografia sobre l'escriptora.

4. Veg. ESTEBAN i CERDÀ, Sofia, «Dolors Monserdà i els Jocs Florals», a: DOMINGO, Josep M.; ROIG, Francesc (eds.), *Actes del Col·loqui sobre Josep Yxart i el seu temps* (Tarragona: Diputació de Tarragona, [2000]), 437-491, amb força informació bibliogràfica.

ta ciutat nord-americana— dedicat precisament a les escriptores catalanes⁵ i presentat per la redacció com a «primer experiment que s'ha fet en aquest gènere» (d'un monogràfic d'escriptores catalanes): les ja conegudes Maria Josepa Massanés, Dolors Monserdà, Victòria Peña, Agnès Armengol i Maria de Bell-lloch, a les quals s'uneixen la barcelonina Agna de Valldaura (1854-1930) —pseudònim de Joaquina Santamaria i Ventura, poeta i folklorista, casada amb l'escriptor, de relleu i producció escassos, Antoni M. Fàbregas— i les mallorquines Margalida Caymari de Bauló (1839-1921) i Manuela de los Herreros de Bonet (1845-1911); aquesta darre- ra, escriptora dialectalitzant —mare de catorze fills, tot sigui dit de passada—, que fou també administradora dels béns de l'arxiduc Lluís Salvador a Mallorca.

La col·lecció *Lectura Popular*, col·lecció de 364 quaderns de 32 pàgines, enquadernables en 21 volums, que aparegué setmanalment del maig de 1913 al maig de 1921, dedicat cada un a un autor, amb una petita biografia i una selecció de l'obra, constitueix el panorama més complet de la literatura catalana del XIX i primers anys del XX. A desgrat que hi falten alguns noms (que no volgueren ser antologats per discrepàncies amb l'editor, el benemèrit Francesc Matheu, ja que aquest encapçalava l'oposició a les normes ortogràfiques de Fabra), és també una font d'informació imprescindible. Hi he fet, altra volta, l'operació de cercar-hi les escriptores, sempre amb el criteri que s'haguessin donat a conèixer dins el XIX. Em sembla que hi podem afegir les següents: Antònia Bardolet (1877-1856) —vigatana, sobretot narradora, que sembla que traduï, segurament en el segle XX, alguns autors anglesos en revistes—,⁶ Enriqueta Paler de Trullol (1842-1927) —de qui no em consta cap llibre, però sí múltiples col·laboracions a la premsa catòlica—, Remei Morlius i Balanzó (1854/55- c.1930) —pedagoga i poeta— i Antònia Gili i Güell (1856-1909) —que conreà especialment poesia religiosa.

El petit conjunt que tenim fins ara s'ha d'incrementar, almenys, amb dos noms: sor Eulàlia (Mercè, de nom secular) Anzizu i Francesca Bonnemaison de Verdager. Anzizu (1868-1916) —que ha estat estudiada per la professora Maica Bernal,⁷ de la Universitat de Vic—, notable poeta i historiadora, que incomprensiblement no sols no aparegué a la *Lectura Popular* sinó que tampoc no figura —a diferència de totes les altres que he esmentat— en el recent *Nou diccionari de la literatura catalana* (2000), d'Edicions 62. Bonnemaison (1872-1949), més coneguda com «la senyora Verdager», per ser la vídua de Narcís Verdager i Callís —cosí de Jacint Verdager i prohoms de la Lliga Regionalista—, fou una notable promotora social de la dona en el segle XX, com és sobradament conegut. Però escriptora, no gaire; si més no, diria que no compongué cap obra de creació i la seva relació amb les lletres es limita a la traducció, aspecte que veurem després.

5. En aquest número també apareixen col·laboracions, no gaire destacades, d'alguns noms avui oblidats o desconeguts: Esmeralda Junquet de Price (és una lectora de la revista), Maria dels Dolors Fiter Inglés (de segur una germana de l'industrial i escriptor Josep), Fernanda Sorribas, Emília Palau i González de Quijano de Prats (?-1883), Pilar Miralles i una tal Remei [potser Remei Morlius?].
6. Hi ha documentada la traducció de *El defensor del silenci*, de M. E. Henry, publicada com a full- llet de la *Revista de Vich* el 1918.
7. Vegeu el seu treball «Eulàlia Anzizu (Mercè Anzizu i Vila). A propòsit de dos poemes de *Roser de tot l'any*, *dietari de pensaments religiosos*, de Jacint Verdager, *Anuari Verdager 2002*, 239-257.

Encara, el recull *Les cinc branques*,⁸ la primera antologia de «poesia catalana femenina» —per dir-ho amb el subtítol—, que abraça des de l'Edat Mitjana fins al 1975 (data en què sortí), facilita ampliar una mica més la nòmina: Lluïsa Trullol i Plana (1858-1910), Maria Trulls (1861-1933), Magdalena Garcia Bravo (1863-1891) —l'única valenciana del període que hi és representada—, Trinitat Aldrich i de Pagès (1863-1939), Emília Sureda i Bimet (1865-1904) —Joan Alcover li dedicà l'elegia «Morí jove»—, Mercè Font i Codina (1867-1900), Lluïsa Denis (1867-1946) —dona de Santiago Rusiñol— i Isabel M. del Carme de Castellví i Gordón (1867-1949) —comtessa de Castellar i de Carlet—. D'aquestes, algunes no les he pogut localitzar en els repertoris bibliogràfics usuals i la informació que es dóna en l'aplec, sovint poc acurada i fins pintoresca,⁹ no permet de saber ni on van col·laborar ni si són autores d'algun llibre. En tot cas, no em consta —però tan poc documentades com estan això no significa res— que cap d'elles es dedicqués a la traducció.

Encara, tinc notícia —i pràcticament poca cosa més— d'un altre grup d'escriptors, que relaciono a continuació, sense que pugui afirmar que algun d'aquests noms no sigui un pseudònim: Sermena Alba, Assumpció Caparà i Busquets (Terrassa, 1829-1918), les germanes Josefina i Francesca Farrés i Artigas (de la vila de Gràcia, segons sembla), Maria Forner (col·laborà a *La Renaixensa*), Rosa Mirallets i Piu (autora teatral bilingüe), Roser Pic de Aldawala (en els anys 70 publicà alguna peça teatral), Maria Empar Arnillas de Font (autora teatral bilingüe, activa cap a 1880), Antònia Pujal i Serra (germana del polígraf en castellà Josep, autora de poesies en català i traductora de diverses llengües, segons l'*Enciclopèdia Espasa*), la menorquina Catalina Tudurí (citada per Joaquim M. Bover a *Biblioteca de escritores baleares*, de 1868), Assumpta de Vallors i Consol Valls i Riera. També cal citar, procedents de *Los fills de la morta viva* (1879), de Constantí Llombart, les següents escriptors valencianes en castellà, que ocasionalment usaren el català: Manuela Rausell i Soriano (1839-?; periodista, poeta i prosista), Lluïsa Duran de León (1845-?), Maria Orberà i Carrión (1829-?), Encarnació Palau de Vall-Llosera i Agna Maria Paulina de la Peña, baronessa de Corts.

Fins aquí, la relació d'escriptors catalanes vuitcentistes que he tingut en compte a l'hora de veure quina aportació van fer a la traducció al català en el seu segle. He deixat de banda, ben conscientment, autores de les quals tinc notícia, però que he considerat molt poc rellevants des del punt de vista literari. Confio que no se me n'haurà escapat cap de significativa. Sigui com vulgui, em sembla evident que cal revisar el que sabem de la literatura escrita en català per dones en el segle XIX, tant a nivell quantitatiu (qui foren, què escriviren) com qualitatiu (què cal recuperrar de la seva producció).

8. Barcelona: Esteve Albert i Corp, 1975. Compilat i ordenat per Esteve Albert, Roser Matheu, Octavi Saltor, Antoni Sala-Cornadó i M. Assumpció Torras. Pòrtic de M. Luz Morales.

9. Posem per cas, el que s'afirma d'una per a mi desconeguda Lluïsa Trullol —que no surt en cap dels repertoris historiogràfics ni enciclopèdics habituals—, de qui no se cita cap obra ni es diu on ni quan publicà les seves composicions: «Alguns dels seus poemes són molt superiors als que publicaven poetes consagrats de la seva època.» (*op. cit.* en la n. ant., p. 39).

La traducció al català en el segle XIX

Però abans de considerar les seves contribucions traductogràfiques, caldrà traçar un breu panorama de la traducció al català en el segle XIX. Mirant-lo en conjunt, s'ha de dir, per començar, que no hi ha versions catalanes d'autors estrangers en nombre remarcable fins a la dècada dels 80, una vegada que es pot considerar que ja s'ha afermat el moviment de recuperació cultural i política que anomenem Renaixença. A Catalunya, de tota manera, s'ha de recordar que en el segle XIX es tradueix, i molt, en castellà. En aquest sentit, cal tenir present que la mediació catalana incorporant els corrents estètics i de pensament europeus —beguts a través de França—, va resultar decisiva per a la cultura hispànica. Entre 1800 i 1870, el nombre de traduccions al català que he pogut recollir no passa de les 300, i encara ben poques en format de llibre, ja que la majoria va aparèixer en publicacions periòdiques i, en alguns casos, també en reculls d'alguns escriptors enmig de peces originals. S'ha de posar en relleu, tanmateix, que la recerca que s'ha fet en aquest camp, que sàpiga, ha estat nul·la i, doncs, encara no podem donar per tancat aquest període amb les escasses mostres que he localitzat.

La situació canvia positivament, i molt, en el darrer terç del Vuit-cents. Però per entendre el context cultural d'aquesta etapa pel que fa a les traduccions al català és necessari tenir en compte algunes qüestions. D'entrada, convé tenir present que, a l'època de la Restauració borbònica, Barcelona es constitueix en el principal centre productor de llibres de l'Estat espanyol. És el moment de la modernització del món editorial, que arriba aquí més tard que en altres països del món occidental. Aquesta modernització suposa, entre altres coses, la possibilitat de la professionalització dels escriptors. L'àmbit lingüístic català, tanmateix, és ocupat per un mercat que bàsicament produeix obres castellanes, per bé que els productors i consumidors d'aquestes obres són sobretot la burgesia i la intel·lectualitat catalanes. Aquesta contradicció i els intents per superar-la són, com és sabut, alguns dels trets caracteritzadors de la Renaixença. El fet és, però, que la professionalització dels escriptors que s'expressen exclusivament en català és molt difícil i que s'haurà d'esperar al segle XX perquè es pugui fer una realitat, encara que sovint amb molta precarietat.¹⁰

La feblesa del mercat editorial en català i les dificultats de professionalització expliquen a bastament que fins a finals dels anys 70 no apareguin projectes de constituir col·leccions literàries en català. En aquest sentit, em sembla que cal considerar la «Biblioteca del Diari Català», formada com a fulletó d'aquest periòdic que fundà i dirigí Valentí Almirall, com el primer intent seriós de programar una col·lecció moderna en llengua catalana que recollís traduccions de primeres figures de la literatura i el pensament universals, clàssics i contemporanis. Aquesta «Biblioteca» tragué només tres títols entre 1879 i 1881 —Homer, Darwin i Poe-Harte— i s'estroncà amb la fallida del diari aquest darrer any.¹¹ I no serà fins a 1892, quan el diari

10. Sobre aquesta qüestió, vegeu el destacat treball de CASTELLANOS, Jordi, «Mercat del llibre i cultura nacional (1882-1925)», *Els Marges* 56 (octubre de 1996), 5-38.

11. Sobre aquesta col·lecció i la producció traductogràfica d'aquest periòdic, vegeu LLANAS, Manuel; PINYOL I TORRENTS, Ramon, «Les traduccions en el *Diari Català* (1879-1881)», *Anuari Verdaguer* 12 (2005), en premsa.

La Renaixensa posà en marxa el seu fulletó, que no tornarem a tenir una altra col·lecció amb traduccions, la titulada «Novelas catalanas y extrangeras». Ben poca cosa, al capdavant. Serà, doncs, a través de les publicacions periòdiques i, en alguns casos, a través d'edicions d'autor o traductor o bé de llibreters-editor i impressors-editor que es donaran a conèixer les obres de creació o les traduccions en català. El panorama, és clar, canviarà profundament en entrar en el segle XX. És, per tant, el món de la premsa en català, també ben precari, on hem de cercar bàsicament les traduccions, ja sigui a l'interior de les publicacions o en els fulletons que per fidelitzar els lectors anaren editant diaris i revistes.

D'altra banda, aquesta realitat fa que a Catalunya no es doni, en el XIX, aquella doble tipologia de traductors que apareix a Europa amb el Romanticisme: el traductor professional i l'escriptor doblat de traductor. Entre nosaltres, només es va poder donar aquesta segona categoria. Això sí, amb tota mena d'escriptors, des dels de primera fila (Jacint Verdaguer, Narcís Oller, Apel·les Mestres, Miquel Costa i Llobera), fins a secundaris notables (Joan Sardà, Ramon E. Bassegoda, Pere Aldavert, Ernest Moliné i Brasés), passant per lletraferits desconeguts o oblidats. Caldrà esperar al segle XX perquè pugui existir, amb una certa precarietat, el traductor literari professional que no és, ahora, escriptor de creació.

Les autores catalanes i la traducció

Amb tot el que he dit fins ara, ja es pot endevinar que si en el Vuit-cents ser escriptora no va ser pas gaire fàcil, ser, a més, traductora, comportava un plus de dificultat aleshores difícilment superable. I, de fet, no hi ha cap llibre traduït al català per una dona en tot el segle. L'activitat traductora de les nostres escriptores va ser mínima i es va vehicular a la pràctica només a través de la premsa. De les escriptores més grans, les vuit nascudes en la primera meitat del segle, només tinc constància que fessin alguna traducció, un parell. Josepa Massanés, escriptora bilingüe, va autotraduir-se al català el poema «El beso maternal»,¹² una de les seves peces castellanes més celebrades, el poema «La Patria», de Ventura Ruiz Aguilera¹³ i una «imitació» (un terme molt usat en el segle XIX, que pot significar tant una glossa com una paràfrasi i fins una traducció), del polonès Adam Mickiewicz —l'autor romàntic més destacat d'aquell país—, que titulà «Los amics del poble».¹⁴ L'altra, Maria del Pilar Maspons i Labrós, que usava el pseudònim de Maria de Bell-lloch, que va fer una versió poètica d'una faula grega, d'autor desconegut, que porta per títol «Persephona».¹⁵

Seguint l'ordre d'edat, hem de referir-nos ara a Joaquina Santamaria, que publicava amb el pseudònim d'Agna de Valldaura. Fou, després de Francesca Bonnemaison, qui més es va aplicar a la traducció entre les nostres escriptores. Hi ho va fer, pel que coneixem, entre finals dels 70 i començament dels 80, bàsica-

12. *Lo Gay Saber*, 1a èp., 1 (1868), 31.

13. *Lo Gay Saber*, 2a èp., 3 (1880), 140-141.

14. *Calendari Català del any 1867* (Barcelona: Llibreteria de Joan Roca y Bros, 1867), 86-88.

15. *La Veu del Montserrat*, XXII (1899), 148.

ment a les revistes *Calendari Català* i *Lo Gay Saber*, que dirigia Francesc P. Briz, on va donar versions en vers de Frederic Mistral, Victor Hugo, Rosalia de Castro i Joseph Roumanille, a banda d'algun text d'autor anònim.¹⁶ Pels autors traduïts, ja es veu per on anaven els interessos estètics de Santamaria: romàntics i felibres provençals.

I és justament en els autors del moviment renaixentista occità que coneixem com el Felibrisme en qui es va centrar l'activitat traductora de Francesca Bonnemaison. Ho va fer, a partir del seu casament amb Narcís Verdager i Callís, conjuntament amb ell, que ja feia temps que traduïa de l'occità —o del «provençal», que deien aleshores— i que també va fer una versió de la *Divina Comèdia*. Van inventar-se el pseudònim *Franar*, constituït per la primera síl·laba del nom d'ambdós. Van publicar al setmanari *La Veu de Catalunya* —reconvertit després en diari—, que dirigia el marit, entre 1893 (any en què es van casar) i 1895 una cinquantena de textos d'una vintena d'escriptors.¹⁷ Val a dir que ignoro si van editar altres traduccions fora d'aquest setmanari. Es tracta, en tots els casos documentats, de prosa, bàsicament rondalles, llegendes i contes d'estil popular, gairebé sempre ubicats a la Provença. Tret un parell de contes en francès d'Alphonse Daudet, tots els textos són occitans. El gruix, cal remarcar-ho, pertany al notable narrador Josep Roumanille, especialment de la seva producció publicada amb el pseudònim *Lou Cascarelet* (= el terraire fantàstic) a la destacada revista occitana *Armana provençau*. Es tracta, en tots els casos, de prosa moralizant que, a banda dels seus valors literaris, respon al caràcter extremadament conservador —política i religió— de Roumanille, amb el qual connectaven bé ideològicament la parella Verdager-Bonnemaison. A banda d'aquest, destaquen autors com Frederic Mistral, Anselme Mathieu, Marius André, Elzéar Jouveau i Felix Gras.

Aprofito, com ja ho he fet en algun altra ocasió,¹⁸ per qüestionar l'atribució a *Franar* de la traducció al català del llibre *Nerto*, de Frederic Mistral, que en un article necrològic anònim sobre Verdager i Callís, va posar en circulació el diari *La Veu de Catalunya* (12 d'abril de 1918), en aquests termes: «No volem tocar sinó de passada un punt delicat, el de la paternitat de l'esplèndida traducció de "Nerto", que figura entre les obres de Mossèn Jacint Verdager. En realitat féu la traducció "Franar" —que aquest era el pseudònim d'En Verdager i altra eminent personalitat a ell íntimament unida—; Mossèn Verdager revisà l'original i n'assumí la responsabilitat davant el públic, per l'excessiva modèstia de "Franar"». Aquesta

16. En concret, he localitzat les següents: de F. Mistral, «A mon amich Adolf Dumas. Per la mort de sa tórtora», *Calendari Català del any 1876* (Barcelona: Estampa de La Renaixensa, 1876), 53-54; d'un autor desconegut, «Com van ser fets quatre ministres», *Lo Gay Saber*, 2a èp., 1 (1878), 285-286, reproduït més tard a *La Veu de Catalunya*, núm. 37 (15-9-1895), 445-446; de Samuel-Henri Berthoud, «Lo mal donat. Llegenda flamenca», *Lo Gay Saber*, 2a èp., 1 (1878), 110-111; de V. Hugo, «Traducció» [sic], *Lo Gay Saber*, 2a èp., 2 (1879), 95; i de Joseph Roumanille, «L'Admetller florit», *Lo Gay Saber*, 2a èp., 3 (1880), 107-108; de Rosalía de Castro, «Soleta», *Lo Gay Saber*, 2a èp., 4 (1881), 35bis.

17. He d'agraciar públicament a la becària del meu departament, Núria Suriñach, que està buidant el setmanari *La Veu de Catalunya*, les informacions que m'ha donat sobre les traduccions de *Franar*.

18. SOLÀ I CAMPS, Josep; PINYOL I TORRENTS, Ramon, «Set cartes inèdites de Verdager a Mistral», *Anuari Verdager 1989*, 9.

notícia, que pel lloc on va aparèixer —el periòdic de la Lliga, fundat i dirigit pel difunt—, devia semblar versemblant a molts coetanis —de fet, la recull, amb una certa reserva, l'*Enciclopèdia Espasa*—, no està documentada en cap altre lloc i, a més, conté un error notable. Resulta que aquesta traducció es va publicar el 1885, quan Francesca Bonnemaison tenia només tretze anys, i el pseudònim no va ser usat per la parella fins després del seu casament, el 1893. A banda que és molt dubtós que Jacint Verdaguer s'apropriés de la feina d'un altre, amb la documentació de què disposem, ara com ara no és possible de saber si Narcís Verdaguer hi va tenir alguna participació, però el que és segur és que la seva muller no n'hi va tenir.

Després de Francesca Bonnemaison, no he pogut trobar altres traduccions d'autores vuitcentistes. No crec que futures recerques modifiquin substancialment el panorama que he traçat. Però cal fer-les, per acabar de precisar quin va ser el paper de l'escriptora i la traducció en la història literària catalana contemporània. Potser el que he explicat, pel seu poc gruix, deixa amb una sensació d'insatisfacció. Es tracta de la prehistòria de la traducció femenina al català, que és possible que doni un panorama una mica millor si s'estudien més bé les escriptores vuitcentistes, com he reclamat abans. En tot cas, el que no canviarà serà la constatació del que hem anat veient: en el segle XIX no va ser fàcil ser escriptora, i menys en català, i menys, encara, ser traductora al català.